

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI OILA AN‘ANALARIGA E‘TIQOD RUHIDA TARBIYALASHDA XALQ PEDAGOGIKASI VOSITALARIDAN FOYDALANISH

*Jakbarova O.M.
Andijon davlat universiteti o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqola bo‘lajak o‘qituvchilarni oila an‘analariga e‘tiqod ruhida tarbiyalashda xalq pedagogikasi vositalaridan foydalanish mavzusiga bag‘ishlangan bo‘lib, bunda talaba yoshlarni tarbiyalashda milliy an‘analar, umuminsoniy qadriyatlarni asos qilinishi va ular onggiga tarbiyaning o‘zgacha uslub va shakllarini hozirgi zamon talabiga muvofiq holda olib borishni nazariy masalalari o‘rganilgan.

Аннотация: Данная статья посвящена теме использования средств народной педагогики в воспитании будущих педагогов в духе веры в семейные традиции, исследованию теоретических вопросов обоснования национальных традиций, общечеловеческих ценностей в воспитании учащейся молодежи и приведению в сознание их специфических стилей и форм воспитания в соответствии с требованиями современности.

Annotation: This article is devoted to the topic of using the means of folk pedagogy in the education of future teachers in the spirit of faith in family traditions, the study of theoretical issues of substantiation of national traditions, universal values in the education of young students and bringing to consciousness their specific styles and forms of education in accordance with the requirements of modernity.

Kalit so‘zlar: an‘ana, e‘tiqod, ijtimoiy, ma‘naviyat, ahloqiy, mehribonlik, oqibatlilik, urf-odat, shajara, madaniyat, qadriyat, sharm-hayo.

Ключевые слова: традиция, вера, социальная, духовность, мораль, доброта, последствия, традиция, генеалогическое древо, культура, ценность, очарование.

Key words: tradition, faith, social, spirituality, morality, kindness, consequences, tradition, family tree, culture, value, charm.

O‘zbek oilasining asosiy ijtimoiy, ma‘naviy, ahloqiy va psixologik vazifalarini qisqacha tahlil qilib ko‘radigan bo‘lsak, bolada shakllanadigan barcha hissiy, ruhiy tuyg‘ular: mehribonlik, oqibatlilik, o‘ziga va atrof tabiatga nisbatan mas‘uliyatlilik kurtaklari oilada namoyon bo‘ladi. Shunday ekan, oila bu bo‘lajak o‘qituvchilar uchun ham eng katta ma‘naviy tajriba o‘chog‘idir. Ma‘naviy etuk oila esa-ma‘naviy yuksak jamiyat tayanchidir. Oila- urf-odat, shajara, an‘analar, ahloqiy-ma‘naviy qadriyatlarni farzandlar onggiga singdirish, oila a‘zolarini esa kasb-hunar malakalari bilan qurollantirish ma‘naviy barkamollikni tarbiyalashni asosidir. Bugungi kunda jamiyat kelajagi e‘tiqodli, ma‘naviyatli, madaniyatli va qolaversa barcha ta‘lim oluvchilarni ortidan ergashtira oladigan ruhan tetik, o‘ziga ishongan o‘qituvchilarning qo‘lidadir. Shuning uchun hozirgi kunda bo‘lajak o‘qituvchilarni oila an‘analariga e‘tiqod ruhida tarbiyalashda xalq pedagogikasi vositalaridan foydalanish davr talabidir.

Xalq pedagogikasining nodir namunalari, tarbiya usullari va tarbiyaviy ta’sirlar muayyan vositalar orqali amalga oshirilgan. Mehmon kutish, mehmonga borish, turli mehnat jarayonlari, hasharlar, turli gurunglar (choyxona, to‘y marosimlari) sayillar, turli nishonlashlar (tug‘ilgan kunni nishonlash, qizlar bazmi, yigitlar bazmi), musobaqalar, turli marosim va boshqalar o‘ziga xos tarbiya vositasi vazifasini bajargan.

Talaba yoshlarni tarbiyalashda milliy an’analar, umuminsoniy qadriyatlar asos qilib olinishi kerak. Bular o‘z navbatida, yangicha tarbiyaning o‘zgacha muvofiq uslub va shakllarini taqozo etadi. Inson qalbiga bugun ekilgan yaxshilik urug‘i oradan o‘n yillar o‘tgach unib chiqadi, buni ilmiy asoslab oldindan ko‘ra bilish kerak. Bunga esa ta’limda turlicha yondashiladi:

Suhbat va hikoya. O‘quvchi shaxsini g‘oyaviy va axloqiy shakllantirishda o‘qituvchining jonli so‘zi eng ta’sirli usul hisoblanadi. Suhbat uchun mavzu tanlashda uning mazkur sinf uchun dolzarbligi, bolalarda ahloqiy ishonch uyg‘otishning suhbat mazmuniga bo‘lgan munosabatlarini va suhbatdan kutilayotgan natijani hisobga olish lozim. Suhbat turli mavzularda uyushtirilishi mumkin: etik mavzular (kishilarning jamiyatdagi ahloq me’zonlari, o‘zini tutish qoidalari), estetik mavzularda (tabiat go‘zalligi, shaxslararo munosabatlar, inson go‘zalligi), siyosiy mavzularda (davlatning ichki va tashqi siyosati, dunyo voqealari), ta’lim va bilishga oid mavzularda (koinot, hayvonot dunyosi) yoritilishi kerak. Suhbat davomida o‘quvchilarning dilidagini aytish jasoratini uyg‘otish, o‘quvchilarni fikrlashga majbur qiluvchi savollar berish juda muhimdir. Bu borada bahs-munozaralarning ahamiyati katta.

Hikoya. O‘quvchilar odatda hayotdan va badiiy adabiyotdan olingan aniq misollar bilan to‘liq hikoyalarni qiziqib tinglaydilar. Ularga ahloq me’zonlari, tarix qoidalari, Vatanimizning tabiiy boyliklari, ajoyib, mehnatkash kishilari, tarix, adabiyot, san’at haqida hikoya qilib berish mumkin. Badiiy adabiyot, radio, televideniya, gazeta va jurnallardagi maqolalar ham qimmatli material bo‘ladi. Suhbat ham, hikoya ham o‘quvchilarning yoshiga mos mavzularda, ular tushunadigan so‘zlar orqali o‘zbek tilida o‘tkazilishi kerak. Eng yaxshisi, suhbat va hikoya mavzusini o‘quvchilarning o‘zlari tanlasin, bunda suhbatning zavqi o‘zgacha ta’minlanadi, o‘quvchilar mavzuga befarq qaramaydilar.

Namuna. O‘quvchilar o‘z atroflaridagi kishilarda hamma yaxshi ahloqiy sifatlarni ko‘rishlari va namuna olishlari nihoyatda muhimdir. O‘qituvchining shaxsan o‘zi namuna bo‘lishi, ayniqsa yoshlarga katta ta’sir ko‘rsatadi. Ular o‘qituvchining darsda va hayotda o‘zini qanday tutishini, atrofdagi kishilar bilan qanday muomala qilishini, o‘z vazifalarini qanday bajarishini kuzatib yuradilar. O‘quvchilar o‘zlariga yaqin kishilarning xulq-atvoriga taqlid qiladilar. Xulq-atvorlar bolalarda yaxshi sifatlarning, ba’zan esa yomon sifatlarning ham tarkib topishiga ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun o‘qituvchi va ota-onalar har qanday holatda ham o‘zlarini tuta bilishlari kerak. Ular qayerda bo‘lishmasin, atroflarida bolalar borligini his etishlari lozim. Kattalarning so‘zi bilan yurish-turish va xatti-harakatlarida tafovut bo‘lmasligi kerak. Ilg‘or kishilarning hayoti va faoliyatidan olingan yorqin ma’lumotlar, adabiy asarlardagi, kinofilmlardagi va spektakllardagi qahramonlar xatti-harakatidagi yaxshi namunalar bolalarning ongiga kuchli ta’sir qiladi. Shuningdek, namunadan xalq pedagogikasida ham keng foydalanilgan. Ota-bobolarimiz o‘z farzandlarini hamisha yaxshilardan, donolardan, ulug‘ kishilardan ibrat olishga da’vat qilib kelganlar. Masalan: «Qush uyasida ko‘rganini qiladi». Juda oddiy jo‘ngina xulosa. Shu oddiy ibora ostida qancha fikrlar jamlanib yotganligini hamisha ham farqiga boravermaymiz. Bu bilan xalq, uyingda tartibli bo‘l, aks holda bolang ko‘chada ham tartibsiz bo‘ladi. Bola oldida birovlarining g‘iybatini qilma, bolang g‘iybatchi bo‘ladi, demoqchi. Bunga o‘xshash fikrlarni ko‘plab keltirish mumkin.

Faoliyat jarayonida ijtimoiy xulq tajribalarini shakllantirish usullari. Bola rivojlanishining, o‘zligini belgilashining asosiy omili — bu faoliyatdir. Faoliyat nuqtai nazaridan yondashish qoidasi maktab hayotining hamma jabhalarida ta’lim-tarbiya

jarayonlariga singib ketadi. Faoliyat o‘quvchilarni bilimlarni mustaqil egallashga undaydi, ularni qaysi ixtisosga moyilliklarini aniqlashga, ijodiy faoliyat tajribasini, hissiy qadriyat munosabatlarini o‘zlashtirishlariga yordam beradi. O‘quvchilarni birinchi sinfdan boshlab imkoniyat darajasidagi foydali mehnat bilan shug‘ullanishlariga erishish lozim. Bunday mehnat ko‘pchilik, jamoa bo‘lib bajarilganida yaxshi natija beradi.

Mashq va o‘rgatish usullari. Mashq bolalar faoliyatini oqilona, maqsadga muvofiq ravishda va har tomonlama tashkil qilish, ularni ahloq me’zonlari va xulq-atvor qoidalarini bajarishga odatlantirishdir. Odatlar bolalikda tarkib topadi va keyin mustahkamlanib boradi. O‘qituvchilar, ota-onalar bolalarda ijobiy odatlar shakllanishini kuzatib borishlari kerak. O‘quvchilar odatlarni yaqinlaridan meros qilib olmaydi, balki ular bilan muntazam muloqotlari tufayli taqlid qilish, tarbiya orqali hosil qiladi. Oxir-oqibatda odat ehtiyojga aylanadi. Mashq muaayan xatti-harakatlarni ko‘p marotaba takrorlashni o‘z ichiga oladi. Mashq va odatlantirish o‘quvchi uchun ongli, ijodiy jarayondir. Mashq natijasida ko‘nikma, odat, yangi bilimlar hosil qilinadi, o‘quvchining aqliy qobiliyati rivojlanadi, ahloqiy tajribasi kengayadi. Odatsiz tarbiya — poydevorsiz binoga o‘xshaydi, odat esa muntazam mashq orqali mustahkamlanadi. O‘rgatish — ijtimoiy xulq-atvorning odatiy shakliga aylantirish maqsadida tarbiyalanuvchilarning bajarishlari uchun rejali va izchil tarzda tashkil qilinadigan turli harakatlar, amaliy ishlardir. O‘rgatish bir necha izchil harakatlar yig‘indisidir. O‘qituvchi bu harakatlarni ko‘rsatib berishi, tushuntirishi, kuzatishi lozim. Tarbiya amaliyotida mashq qilishning turli xillari mavjud: faoliyatda mashq qilish; kun tartibi mashqlari, maxsus mashqlar.

Faoliyatda mashq qilish mehnat, ijtimoiy faoliyat, jamoadagi faoliyat va o‘zaro munosabat odatlarini tarbiyalashga qaratilgandir. Kun tartibi mashqlari maktabda, oilada o‘rnatiladigan kun tartibiga amal qilish, shu bilan bog‘liq o‘z istak va harakatlarni boshqarish, ish va bo‘sh vaqtdan to‘g‘ri foydalanish odatiga o‘rgatadi. Maxsus mashqlar madaniy xulq, malaka va ko‘nikmalarni hosil qiladi va mustahkamlaydi. Topshiriq: O‘quvchilarning mehnat topshiriqlarini jamoa bo‘lib bajarishlari ularda ijtimoiy xulq tajribalarini shakllantirishda alohida ahamiyatga egadir. O‘quvchilar o‘z kuchlarini umum ishiga sarflashga, jamoa uchun mas’uliyatni his etishga o‘rganadilar. Mehnat qilish bolani xarakterini shakllantiradi, mustahkamlaydi. Pedagogik talab tarbiyaning eng muhim usullaridan biridir.

Talab — bu o‘quvchining turli vazifalarni bajarishi; ijtimoiy xulq-atvor me’zonlarini ifodalashi, u yoki bu faoliyatda qatnashib bajarilishi zarur bo‘lgan aniq bir vazifa sifatida namoyon bo‘lishi, turli ko‘rsatma sifatida namoyon bo‘lishi, u yoki bu harakatda rag‘batlantiruvchi yoki uni to‘xtatuvchi bo‘lishi, oqilona harakatlarga undovchi bo‘lishi mumkin.

O‘z-o‘zinitarbiyalash usullari. O‘quvchida o‘z-o‘zini tarbiyalashga, ya’ni o‘z ustida ongli, batartib ishlashga ehtiyoj paydo bo‘lgandagina tarbiya jarayonini samarali deb hisoblasa bo‘ladi. O‘quvchilarni, ayniqsa, o‘rta va katta yoshdagilarni o‘z bilim va malakalarini mustaqil oshirishlariga yo‘llash kerak. O‘z-o‘zini tarbiyalash o‘quvchilarning o‘zini-o‘zi idora qilish organlari faoliyatida qatnashishlari, ularning ijtimoiy faollik mavqeini shakllantirishining ta’sirchan vositasidir. O‘quvchilar o‘qishda, tarbiyada, dam olishda o‘z-o‘zini tarbiyalash usullaridan foydalanadilar, o‘z-o‘zini tarbiyalash tashabbuskorlik va mustaqillikka undaydi. Maktabda o‘quvchilarning mustaqil faoliyati, ishi pedagogik jamoa bu ishga ma’naviy tayyor bo‘lsagina, o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro chuqur hurmat, xayrixohlik, ishonch bo‘lgan sharoitdagina tashkil topishi

mumkin. Barcha o‘zini o‘zi idora qilish tashkilotlari o‘z faoliyati yuzasidan vaqti-vaqtda hisobot berib turishi, so‘z bilan ish birligi saqlanishi, har kim huquqlari va vazifalarini bajarishda ijtimoiy rag‘batlantirilishi e‘tiborda bo‘lishi kerak. O‘z-o‘zini tarbiyalash sifatlari bola bunga tayyor bo‘lganda, u o‘zini shaxs deb anglay boshlagach, amaliy ishlarda mustaqillik ko‘rsata boshlagan vaqtda paydo bo‘ladi. O‘z-o‘zini tarbiyalashda (ahloqiy, jismoniy, hissiy-irodaviy va intellektual) maslahat va ko‘rsatmalar berilishi lozim. Bunda o‘quvchilarni o‘zlariga, xatti-harakatlariga tanqidiy ruhda munosabatda bo‘lishga o‘rgatish juda muhimdir. O‘quvchilar muayyan vaqtga belgilangan vazifalarni bajarish uchun majburiyat oladilar va ularni kun tartibiga yozib qo‘yadilar. Shundan keyin vaqti-vaqti bilan o‘zlari va ota-onalari oldida olgan majburiyatlarini bajarilishi haqida hisobot beradilar. Bu esa ularning o‘z xatti-harakatlari uchun javob berishga, mas’uliyatlarini his etishlariga yordam beradi. O‘z-o‘zini tahlil qilish. Uz shaxsini, fazilatlarini tahlil qilishga, xatti-harakatlari haqida o‘ylashga o‘rgatadi. O‘z-o‘zini nazorat qilish uchun o‘quvchi o‘zining yurish-turishi, intizomi, ijobiy odatlarining ortib borishi va, aksincha, salbiy odatlarining kamayib borishi haqida muntazam ravishda kundaligiga yozib boradi. O‘z-o‘zini baholash. O‘quvchining qobiliyatini o‘z kuchi bilan yuzaga chiqishiga yordamlash zarur. O‘z-o‘zini baholash qiyin, lekin o‘quvchini bunga etarli tayyorlash mumkin. Shu bois o‘quvchi irodali bo‘lishi, o‘z burchini tushunishi, ta’lim va tarbiya olish uchun sabablar, motivlar asos bo‘lishi, ya’ni ta’lim va tarbiyalanishni xohlashi, o‘zini o‘rtoqlarining, yaqin kishilarining ko‘zi bilan ko‘rish va o‘z-o‘zini takomillashtirishga intilishi lozim. O‘z-o‘zini baholash o‘quvchi uchun o‘zining imkoniyatlarini hisob-kitob qilish, o‘zidan qoniqish hosil qilishda yordam beradi.

Rag‘batlantirish va jazolash usullari. O‘quvchi bolalarning har biri o‘sib, ulg‘ayib, kamol topib borayotganidan hursand bo‘layotganini sezishi kerak. Faqat shundagina bola o‘zining olg‘a siljib borayotganni ko‘ra biladi, o‘z kuchiga ishonadi. Uni hurmat qilishadi, unga ishonishadi, unga quloq solishadi, u jamoaga kerak, u o‘qituvchisini qiziqtiradi. Bunga erishish uchun rag‘batlantirish usulidan foydalanish lozim. Chunki rag‘batlantirish bolaga ishonishga, unda bo‘lgan ijobiy qobiliyat va fazilatlarining kuchini e‘tirof etishga asoslangan. Rag‘batlantirish o‘quvchining ko‘nglini ko‘taradi, quvonch keltiradi, o‘quvchini yanada yaxshiroq bo‘lishga intilishga yordam beradi. Maktablar tajribasida rag‘batlantirishning quyidagi turlari qo‘llanadi:

- 1.O‘quvchining kuchi etadigan, mas’uliyatli topshiriq berish orqali bolaga ishonch bildirish; bunda o‘quvchi o‘z qadr-qimmatini bilan faxrlanadi;
- 2.Maqtash (ota-onalar, bolalar jamoasi oldida);
- 3.Esdalik sovg‘asi berish (kitob, ruchka, o‘quv asbobi va boshqalar);
- 4.Maqtov yorlig‘i berish;
- 5.Stipendiya bilan taqdirlash;
- 7.Qo‘llab-quvvatlash;
- 8.Mas’uliyat va jamoaning minnatdorchiligi;

Har qanday rag‘batlantirish pedagogik talablarni hisobga olgan holda qo‘llanishi lozim. Ya’ni, rag‘batlantirish haqiqiy xizmatga muvofiq bo‘lishi, ketma-ket bo‘lmasligi, haddan oshirib maqtash, boshqa o‘quvchilarga taqqoslab ularni kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik, rag‘batlantirishga bo‘lgan talabchanlikni bo‘shashtirmaslik va boshqalar. Jazolash — bu tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga salbiy baho berishdir. Jazo ham o‘quvchining va butun sinf manfaati uchun qo‘llanadigan oxirgi tarbiya usuli. Jazo choralari qo‘llashda jismoniy jazo, urish, kaltaklash mumkin emas, bolani qo‘rqitish,

g‘azablantirish ham yaxshi natija bermaydi, o‘quvchi qo‘rqqanidan yolg‘on gapirishga o‘rganadi, ikkiyuzlamachi bo‘lib qoladi. Maktablarda qo‘llash mumkin bo‘lgan jazo choralari quyidagilar kiradi:

Tanbeh berish — eng engil jazo chorasidir. O‘qituvchi bolaga yuzma-yuz turib tanbeh beradi, buni kundaligiga yozib qo‘yishi mumkin. Ogohlantirish — noma’qul xatti-harakatlarning oldini olish uchun qo‘llaniladi. Hayfsan berish — agar tanbeh va ogohlantirish kutilgan natijani bermasa, o‘quvchi belgilangan intizomni buzaversa, o‘quvchining aybi qay darajada va uning intizomini qanday sharoitda buzganini e’tiborga olib unga hayfsan e’lon qilish mumkin.

Uyaltirish-odamning eng nozik sezgilaridan biri uyat, or-nomus, sharm-hayodir. Odatda, odamda izzat-nafs, odamiylik qancha kuchli bo‘lsa, avvalo o‘z-o‘zini hurmat qilsa, unda or-nomus, uyat shunchalik kuchli bo‘ladi. Bolalarni tarbiyalashda shu hislarni ehtiyotkorlik bilan o‘stirish lozim, lekin hadeb uyaltiraverish va qizartiraverish yaramaydi, Bundan oqilona va o‘z o‘rnida foydalanish kerak, shundagina ijobiy natijaga umid qilish mumkin.

Jazo yaxshi o‘ylab qo‘llanishi lozim, qiziq ustida tinimsiz jazolash ham mumkin emas. Jazolar yakka xarakterli, ya’ni bitta bo‘lsin, o‘quvchilarning aybiga mos, muvofiq bo‘lsin, tez-tez qo‘llanilmasin, jazolanuvchi ongida jazoni haqqoniy ekanligi aniq bo‘lsin va ular o‘z ayblarini sezsinlar. Jamoada muhokama qilish va jamoa tomondan qo‘llab-quvvatlangan jazo berilsa, uning ta’sir kuchi yana oshadi. Barcha hollarda ham jazo tarbiyalanuvchining jismoniy va ruhiy azob-uqubatlarga solmasligi, uni tahqirlamasligi, sha’nini bukmasligi kerak.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yuqorida ta’riflab berilgan tarbiyaning umumiy usullari o‘quvchilarga pedagogik ta’sir ko‘rsatish sohasining hammasini qamray olmaydi. Pedagogika fani va amaliyoti har doim rivojlanib boradi, shuning uchun tarbiya jarayoni ham takomillashib boraveradi. Tarbiyaning muvaffaqiyatli qo‘llanishiga, bu vosita mazkur sinf jamoasining tarbiya tizimidan qanchalik o‘rin olganiga, qo‘llanilayotgan tarbiya vositalari va usullari qo‘yilgan tarbiya vazifalari va maqsadlariga qanchalik javob berishiga bog‘liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.N.J.Abdullayeva Xalq pedagogikasi (darslik) Toshkent-2021
2. M.B.Artiqova, M.R.To‘raboyeva Pedagogik texnologiyalar (o‘quv qo‘llanma) Toshkent “Innovatsiya-Ziyo” 2021
- 3.R.A.Mavlonova, O.To‘rayeva, K.M.Xoliqberdiyev. Pedagogika. Darslik T.: O‘qituvchi 2008-yil
- 4.R.A.Mavlonova, N.H.Vohidova, N.H.Raxmonqulova. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Darslik T.: Fan va texnologiyalar. 2010-yil
5. Mavlonova R.A., Abdurahimova D. Pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma T.:Fan va texnologiya 2012-yil.